

UOT: 33.024, 33.05, 338.45

AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK TARİF SİYASƏTİNİN KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNƏ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Bağış Sabir oğlu Əhmədov, i.ü.f.d.,

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktor müavini

Tel.: (055) 241-36-00; e-mail: bagish.ahmadov@atm.gov.az

Xülasə

Yerli məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin yollarından biri həmin məhsullara idxal rüsumlarının yüksək, onların istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsullara isə aşağı müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan məqalədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq idxal məhsullarına münasibətdə tarif siyasətinin əsas istiqamətləri təhlil edilmiş, idxal tariflərinin aqrar sektorda investisiya fəallığına təsiri araşdırılmışdır. Burada kənd təsərrüfatında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsullara tətbiq edilən idxal rüsumlarının azaldılmasının bu sahənin investisiya cəlbədiciyi baxımından əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: *investisiya, gömrük siyasəti, investisiya məhsulları, aralıq məhsullar.*

Giriş

Kiçik ölkələr böyük ölkələrə nisbətən xarici iqtisadi əlaqələrdən daha çox asılı olurlar. Belə ki, kiçik ölkənin iqtisadiyyatında bir çox sahələrdə bazarın həcmi istehsalın minimal səmərəli ölçüsündən aşağı olur. Ona görə də belə ölkələr milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və məhdud resurslardan səmərəli istifadə üçün xarici ticarətdə aktiv iştirak etmək zərurəti ilə qarşılaşırlar. Bu baxımdan kiçik ölkələrin xarici ticarət siyasəti onların iqtisadi inkişafına birbaşa təsir göstərir. Belə ölkələrdə xarici ticarət siyasətinin resursların bölgüsünə və iqtisadi artıma, bütövlükdə isə cəmiyyətin faydalarının artırılmasına təsir potensialı böyük olur.

İdxal tarifləri ölkələr tərəfindən ənənəvi olaraq dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması, bazar təhriflərinin korrektə edilməsi, yerli sahələrin xarici rəqabətdən qorunması, dünya bazar qiymətlərinə təsir göstərməyə cəhd etmək və gəlirləri yenidən bölüşdürməklə ticarət şərtlərinin yaxşılaşdırılması kimi çoxsaylı məqsədlərə çatmaq üçün istifadə edilir (6).

Bir çox hallarda idxala tətbiq edilən rüsumların azaldılması ölkənin idxalı əvəz edən və ixracyönümlü sahələrində investisiya fəallığının artmasına səbəb olur. Belə ki, investisiya qoyuluşlarının həcminə yerli məhsullara tələbin artması birbaşa təsir göstərir. Ölkədə istehsal edilməyən və ya müqayisəli üstünlüyə malik olmayan investisiya və aralıq məhsulların idxalına tətbiq

edilən gömrük rüsumlarının azaldılması məhsulların istehsal xərclərinin azalmasına və bununla da gözlənilən mənfəət normasının yüksəlməsinə səbəb olur. İnvestisiya məhsullarının qiymətinin aşağı düşməsi hesabına investisiya xərclərinin azalması nəticəsində investisiyanın səmərəliliyi yüksəlir. Bütövlükdə yerli məhsulların qiymətə görə rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin yollarından biri həmin məhsullara idxal tarifinin yüksək, onların istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsullara idxal rüsumlarının aşağı müəyyən edilməsidir. Xüsusilə ixrac yönümlü məhsulların istehsalında idxal komponentlərinin idxal rüsumuna cəlb edilməsi həmin məhsulların xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini azaldır. Təcrübə göstərir ki, dəyər zəncirinin müxtəlif həlqələrində emal dərinliyi artdıqca, mallara tətbiq edilən idxal rüsumlarının dərəcələri də artır (7, s. 3). Bu baxımdan ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsinin mühüm yollarından biri son məhsulun dəyər zəncirinin xarici komponent hesabına formalaşan həlqələrində tariflərin aşağı müəyyən edilməsidir.

Nəzəri əsaslar

Yerli məhsulların mürəkkəblik dərəcəsinin yüksəldilməsi üçün son istehlak məhsullarına idxal tarifləri yüksək, onların istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsulların idxalına tariflər isə aşağı müəyyən edilir. Belə ki, investisiya və aralıq məhsullara idxal tariflərinin aşağı müəyyən olunması investisiya fəallığı stimullaşdırır (8).

İstehsal edilən məhsulun dəyərini aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

$$Q_i P_i = \sum_1^M C_j (1 + \lambda_j) + \sum_1^{N-M} C_j + \sum_1^L \delta_k K_{ki} + \sum_1^{K-L} \delta_k K_{ki} (1 + \lambda_k) + R_i + w_i + \pi_i$$

burada:

Q_i – *i-ci məhsulun istehsal həcmi,*

P_i – *i-ci məhsulun qiyməti;*

C_j – *i-ci məhsulun istehsalında istifadə edilən j-cu resursun dəyəri;*

N və M – *məhsulun istehsalında istifadə edilən bütün resurslar (əmək, kapital və torpaq istisna olmaqla) və həmin resurslardan idxal edilənlər;*

K və L – *müvafiq olaraq bütün əsas vəsaitlər və onlardan idxal hesabına formalaşanlar;*

R_i – *istifadə edilən torpağa görə hesablanan renta;*

λ_j – *j-cu məhsulun idxalına tətbiq edilən tarif dərəcəsi;*

K_{ki} – *i-ci məhsulun istehsalında istifadə edilən k-cı əsas fondun dəyəri;*

δ_k – *k-cı əsas fonda tətbiq edilən amortizasiya norması;*

λ_k – *k-cı investisiya məhsuluna tətbiq edilən idxal tarif dərəcəsi;*

w_i – *i-ci məhsuluna əməkhaqqı xərcləri;*

π_i – *i-ci məhsuldan mənfəət.*

Qiymətin və istehsalın həcmnin dəyişmədiyi halda aralıq və investisiya məhsullarının idxalına idxal rüsumunun dəyişməsinin mənfəət marjasına təsirini müəyyən etmək üçün idxal edilmiş məhsulların rüsumsuz və rüsumlu hallardakı dəyərləri arasındakı fərq hesablayaq:

$$m_i = \sum_1^M C_j(1 + \lambda_j) - \sum_1^{N-M} C_j + \sum_1^L \delta_k K_{ki}(1 + \lambda_k) - \sum_1^{L-K} \delta_k K_{ki}$$

buradan da,

$$m_i = \sum_1^M C_j \lambda_j + \sum_1^K \delta_k K_{ki} \lambda_k$$

Beləliklə, həm aralıq məhsullara, həm də investisiya məhsullarına tətbiq edilən idxal rüsumları istehsal edilən məhsulların dəyərində m_i məbləğində təsir göstərir.

Hesab edək ki, investisiya 0-cı ildə həyata keçirilir və investisiya xərclərinin α hissəsi, istehsal ediləcək məhsulun illik əməliyyat xərclərinin isə sabit β hissəsi idxal hesabına formalaşır. Habelə idxal edilən məhsullara tətbiq edilən idxal tarifi bütün məhsullar üçün sabit olmaqla λ -yə bərabərdir. Onda, tarif tətbiq edildiyi halda investisiya xərcləri $(1+\lambda)\alpha K + (1-\alpha)K = \alpha K + \lambda\alpha K + K - \alpha K = K + \lambda\alpha K = (1+\lambda\alpha)K$ -ya, cari xərclər isə $(1+\lambda)\beta C_t + (1-\beta)C_t = C_t + \lambda\beta C_t = C_t(1+\lambda\beta)$ -yə bərabər olur.

İnvestisiya qoyuluşundan mədaxili 0-cı ildə 0-a, qalan illərdə isə M_t -yə bərabər etsək, onda idxal tarifinin azad edilməsi halı ilə idxal tarifinin tətbiqi arasındakı pul axınları arasındakı fərq aşağıdakı kimi olacaqdır:

T	0	1	2	T
İdxal tarifinin tətbiqi halında	$(1+\lambda\alpha)K$	$M_1 - C_1(1+\lambda\beta)$	$M_2 - C_2(1+\lambda\beta)$		$M_T - C_T(1+\lambda\beta)$
İdxal tarifi tətbiq edilmədikdə	K	$M_1 - C_1$	$M_2 - C_2$		$M_T - C_T$

Diskont dərəcəsini r qəbul etsək, onda Xalis Cari Dəyər (XCD) göstəricisi aşağıdakı kimi hesablanır:

1. İdxal tarifinin tətbiqi halında: $XCD_{\text{tariflə}} = -(1 + \lambda\alpha)K + \sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t(1+\lambda\beta)}{(1+r)^t}$
2. İdxal tarifi tətbiq edilmədiyi halda: $XCD_{\text{tarifsiz}} = -K + \sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t}{(1+r)^t}$

Bunlar arasında fərqi tapsaq, onda aşağıdakı nəticəni əldə edirik:

$$XCD_{\text{tarifsiz}} - XCD_{\text{tariflə}} = \lambda\alpha K + \sum_{t=1}^T \frac{\lambda\beta C_t}{(1+r)^t} \quad (1)$$

Yuxarıdakı yanaşmadan istifadə edərək Daxili Rentabellik Normasının (DRN) dəyişməsinə də aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

$$1. \text{ İdxal tarifinin tətbiqi halında: } 0 = -(1 + \lambda\alpha)K + \sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t(1 + \lambda\beta)}{(1 + DRN_{\lambda+})^t}$$

buradan da,

$$\sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t(1 + \lambda\beta)}{(1 + DRN_{\lambda+})^t} = (1 + \lambda\alpha)K$$

$$2. \text{ İdxal tarifi tətbiq edilmədiyi halda: } 0 = -K + \sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t}{(1 + DRN_{\lambda-})^t}$$

buradan da,

$$\sum_{t=1}^T \frac{M_t - C_t}{(1 + DRN_{\lambda-})^t} = K$$

Göründüyü kimi, DRN-in qiyməti birinci halda ikinci hala nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə kiçik olur. Belə ki, birinci halda bərabərliyin sağ tərəfi ikinci hala nisbətən böyük, kəsrin surəti isə kiçikdir. Buna görə də sol tərəflə sağ tərəfin bərabərliyinin təmin olunması üçün DRN-in birinci haldakı qiyməti ikinci hala nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə kiçik olur.

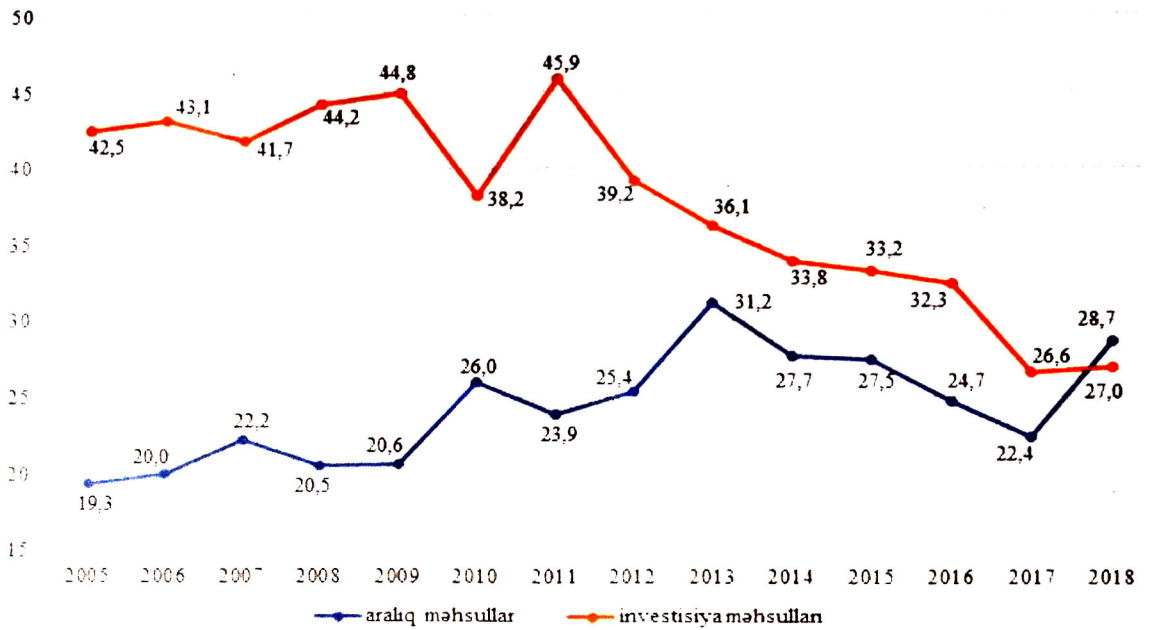
Yuxarıda qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, investisiya və istehsal xərclərində idxalın payı artdıqca istehsal amillərini formalaşdıran məhsullara tətbiq edilən idxal tariflərinin səviyyəsinin investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə təsiri artır. Buna görə də investisiya və aralıq məhsullara idxal tariflərinin azaldılması onlardan istifadə əsasında istehsal edilən son məhsulların daxili bazarının qorunmasının və ixracının stimullaşdırılmasının mühüm aləti kimi çıxış edir.

Aralıq istehlak məhsullarına idxal tariflərinin azaldılması həm də əlavə dəyərin payı yüksək olan daha mürəkkəb məhsulların istehsalına keçidin təmin edilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Belə məhsulların rəqabət qabiliyyəti onların istehsalında istifadə edilən aralıq məhsulların keyfiyyət və qiymətindən asılı olur. Belə halda, ilk növbədə emal dərinliyi aşağı olan məhsullar bazarında rəqabətin səviyyəsinin artırılması tələb olunur ki, bu da xarici rəqabət hesabına təmin oluna bilər.

Azərbaycanda mövcud vəziyyətin təhlili

2018-ci ildə ölkəyə 3,3 mlrd. ABŞ dolları dəyərində və ya ümumi idxalın 28,7 faizinə bərabər məbləğdə aralıq məhsullar, 3,1 mlrd. ABŞ dolları dəyərində və ya ümumi idxalın 27,0 faizinə bərabər məbləğdə investisiya məhsulları idxal edilmişdir (*Şəkil 1*). Dünya üzrə bu göstəricilər müvafiq olaraq 20,8 faizə və 32,8 faizə bərabər olmuşdur. Bu ildə idxal edilmiş aralıq məhsullar ümumi məhsul və xidmətlər buraxılışının 4,7 faizini, cəmi aralıq istehlakın isə 13,8 faizini təşkil etmişdir. Ölkədə son 6 ildə əsas kapitala investisiya qoyuluşunun orta illik həcmi təqribən 17 mlrd. manata, investisiya məhsullarının idxal həcmi isə təqribən 5 mlrd. manata bərabər olmuşdur. Belə olan halda, ölkədə əsas kapitalın təqribən 29 faizinin idxal hesabına formalaşdığı qənaətinə gələ bilərik. Bu baxımdan investisiya və aralıq məhsullara tətbiq edilən tariflərin səviyyəsi onların qiymətini artırmaqla istehsal xərclərinin həcminə əhəmiyyətli təsirə malik olur.

Şəkil 1. Azərbaycanda aralıq və investisiya məhsullarının idxalda payı (faizlə) (9)



Son illərdə Azərbaycanda aqrar sahənin maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılması və bu sahədə istehsal xərclərinin azaldılması məqsədilə idxal edilən istehsal vasitələrinə tətbiq olunan gömrük rüsumlarının azaldılması siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasət kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və idxalının əvəzedilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı sahəsinə həm dolaylı, həm də birbaşa dəstəyin həcmi böyük, idxal tariflərinin səviyyəsinin isə nisbətən yüksək olması inkişaf etməkdə olan ölkələrin istehsal və ixrac imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə siyasət yüksək gəlirli ölkələrdə istehsalın artırılmasına, dünya qiymətlərinin aşağı düşməsinə, dünya qiymətlərində dalğalanmaların artmasına və idxal sahəsində rəqabət imkanlarının məhdudlaşmasına səbəb olur (5). Bu halda həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, həm də kənd yerlərinin inkişafı baxımından kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların dəstəklənməsi ön plana çıxır.

“Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri”nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli qərarına müvafiq olaraq cins heyvanlar, cins ev toyuqlarının yumurtlayan növləri, kənd təsərrüfatı bitkilərinin toxumları, mineral gübrə və pestisidlər, habelə kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıqları idxal rüsumundan azad edilmiş, bəzi məhsullar üzrə rüsum isə 5 faizə bərabər müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd edilən qərara əsasən hazırda “Diri heyvanlar” qrupu üzrə safqanlı cins heyvanlar və elmi-tədqiqat məqsədləri üçün idxal edilən heyvanlar idxal rüsumundan azad olunmuşdur. Diri iribuynuzlu mal-qara üzrə inəklər və digərlərinin idxalı rüsumundan azad olunmasının son müddəti kimi 25 sentyabr 2020-ci il tarixi müəyyən olunmuşdur. Safqanlı cins düyələrin (birinci balalamaya qədər iribuynuzlu dişi mal-qara) idxalının gömrük rüsumundan azad edilməsi isə davam etdiriləcək. Bu yanaşma ölkəyə cavan damazlıq heyvanların idxalının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Habelə çəkisi 80 kq-dan çox olmayan diri iribuynuzlu mal-qara (0102291000 yarımqrupu üzrə) idxalına rüsum 5 faiz müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkədə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Belə ki, 2018-ci ildə kəsim üçün satılmış iribuynuzlu mal-qaranın diri çəkisi 254 kq-a, kəsilmiş çəkisi 144 kq-a, qoyun və keçilər üzrə bu göstəricilər isə müvafiq olaraq 28 kq və 14 kq-a bərabər olmuşdur. Dünyada bir baş iribuynuzlu heyvandan orta hesabla 213 kiloqram, bir baş xırdabuynuzlu heyvandan isə 15 kiloqram ət alınır. Azərbaycanda iribuynuzlu heyvanlar dünya üzrə orta göstərici ilə müqayisədə təxminən 2 dəfə aşağı çəkiddə kəsilir. Ölkəmizdə bir baş xırdabuynuzlu heyvandan orta hesabla əldə edilən ətin miqdarı dünya üzrə orta göstəriciyə təqribən bərabər olsa da, bir sıra ölkələrdəki göstəricidən təxminən 2 dəfə azdır. Belə olan halda ölkədə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması hesabına ət istehsalını intensiv yollarla artırmaq imkanları mövcuddur.

Azərbaycanda 2018-ci ildə hər baş inək və camışdan süd sağımı 1589 kq-a bərabər olmuşdur ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrdəki səviyyədən təqribən 5-6 dəfə azdır. Məsələn, ABŞ-da 2017-ci ildə bir inəkdən orta illik süd sağımı 10510 kiloqrama, Avropa Birliyində orta hesabla 7135 kiloqrama bərabər olmuşdur (3, s. 72). Bu baxımdan ölkədə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması hesabına heyvandarlıq məhsullarının artırılması imkanları böyükdür. Araşdırmalar göstərir ki, illik süd sağımı 2000 kiloqram olan inəklərin yedikləri yemin enerjisinin 65 faizi onların özlərinin təminatına gedirsə, 6000 kiloqram süd verən inəklərdə bu göstərici 37 faizə bərabərdir, qalanı isə südün əmələ gəlməsinə sərf olunur (4). Buna görə də məhsuldar və cavan heyvanların ölkəyə idxalını stimullaşdırmaq hesabına heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması məqsədilə safqanlı cins malların idxalının gömrük rüsumundan azad olunması praktikasının davam etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Azərbaycanda 2019-cu ildə mal əti və ət məhsulları ilə özünü təminat səviyyəsi 86 faizə, süd və süd məhsulları ilə özünü təminat səviyyəsi isə 83 faizə bərabər olmuşdur. Göründüyü kimi, ölkədə həm ət, həm də süd istehsalı sahəsində idxal əvəzetmə imkanları mövcuddur və bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması təklif edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1000 başlıq südlük fermasının investisiya xərclərinin təqribən 60 faizinə yaxınını cins heyvanların alınması xərcləri təşkil edir. Bu halda birinci balalamaya qədər iribuynuzlu dişi mal-qaranın 15 faizlik idxal rüsumuna cəlb edilməsi investisiya xərclərini 9 faiz artırmaqla investisiyanın səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır. 2019-cu ildə ölkəyə 9,7 mln. ABŞ dolları dəyərində safqanlı cins diri iribuynuzlu ev heyvanları – əsasən düyələr idxal edilmişdir ki, idxal rüsumundan azadolunma hesabına heyvandarlıq sektorunun gəlirləri təqribən 2,5 mln. manat olmuşdur. Həm südlük-ətlik, həm də ətlik-südlük cins düyələrin idxal rüsumundan azad olunması ətlik istiqamətində də investisiya xərclərinin azalmasına müsbət təsir göstərir. Bununla yanaşı, çəkisi 80 kq-dan çox olmayan diri iribuynuzlu mal-qaranın idxalına 5 faiz səviyyəsində, 80 kq-dan çox olanlara isə 15 faiz səviyyəsində idxal rüsumunun tətbiqi kökəltmə məqsədilə ölkəyə iribuynuzlu mal-qara idxalını stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır. 500 başlıq kökəltmə fermasının yaradılmasına investisiya qoyuluşunun illik gəlirliliyi təqribən 14 faizə bərabər olur. Belə fermaların gəlirlərinə alınan heyvanların dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, 80 kq çəkiddə alınan heyvanın dəyəri təqribən 450 manata bərabər olur və bunun dəyərində 10 faiz əlavə idxal rüsumunun tətbiq edilməsi bir heyvandan əldə edilən gəlirləri təqribən 17 faiz azaldır. Bununla yanaşı, bu stimulun təsiri məhdud olmuşdur. Belə ki, 2019-cu ildə ölkəyə idxal edilmiş çəkisi 80 kq-dan çox olmayan diri iribuynuzlu mal-qaranın dəyəri ətlik məqsədilə idxal edilmiş, çəkisi 160 kq-dan çox olan, lakin 300 kq-dan çox olmayan heyvanların dəyərindən təqribən 15 dəfə az olmuşdur.

Ev toyuqlarının ana və əcdad cinsi xətti ilə çoxaldılan cücələrin (*Gallus domesticus*) yumurtlayan növləri və digərlərinin idxalı 2020-ci il 25 sentyabrədək idxal rüsumundan azaddır. Bu

tarixdən sonra isə yumurtlayan növlərə 5 faiz səviyyəsində idxal rüsumu tətbiq ediləcək. Belə yanaşma əsasən ölkənin damazlıq quşlara olan tələbatını ödəməklə son quşçuluq məhsullarının xərclərini azaltmaq məqsədi daşıyır. Bununla yanaşı, ölkədə damazlıq sahəsi inkişaf etdikcə, belə məhsulların idxalına güzəştlər də azaldılır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda quşların dəyərinin yumurta və quş ət istehsalı xərclərində payı kiçik olsa da, damazlıq quş istehsalında nisbətən əhəmiyyətli paya malikdir. Bu baxımdan, idxal rüsumlarının səviyyəsi yumurta və quş əti istehsalına nisbətən damazlıq quş istehsalına qoyulan investisiyaların səmərəliliyinə daha çox təsir göstərir. 2019-cu ildə ana və əcdad cinsi xətti ilə çoxaldılan cücələrin idxalı təqribən 4,8 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur ki, nəticədə quşçuluq sahəsi idxal rüsumlarına görə təqribən 1,2 mln. manat qənaət etmişdir. Bu qənaətin ölkədə quş əti və yumurta istehsalının səmərəliliyinə təsiri kiçik olsa da, damazlıq quşların istehsal xərclərində əhəmiyyətli hissəni təşkil edir.

Heyvandarlıq məhsullarının istehsal xərclərində yemin payı intensiv ferma şəraitində yetişdirilən mal əti və sənaye üsulu ilə istehsal edilən quş əti üzrə təqribən 65 faizə, intensiv ferma şəraitində istehsal edilən süd və sənaye üsulu ilə istehsal edilən yumurta üzrə isə təqribən 70 faizə bərabərdir. Bu baxımdan yerli heyvandarlıq və quşçuluq məhsullarının istehsalının stimullaşdırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri yemə çəkilən xərclərin azaldılması ilə əlaqədardır.

2018-ci ildə ölkəyə yem idxalı 2013-cü ilə nisbətən təqribən 4,7 dəfə (ABŞ dolları ilə) artmışdır. Balıqdan və ya xərçəngkimilərdən, molyusklardan və ya digər su onurğasızlarından narın və qaba üyüdülmüş un və qranulların, qarğıdalıdan alınan qranullaşdırılmış və ya qranullaşdırılmamış kəpəklər, ələntilər və digər qalıqların idxalına 5 faizlik idxal rüsumu tətbiq edilir, soya, araxis (yerfındığı) və günəbaxan toxumlarının yağının çıxarılması nəticəsində alınan üyüdülmüş və ya üyüdülməmiş, qranullaşdırılmış və ya qranullaşdırılmamış cecələr və digər bərk tullantuların idxalı isə gömrük rüsumundan azad edilmişdir. Qeyd edək ki, 2018-ci ildə heyvan yeminin idxalında soya emalından yaranan məhsulların payı 94 faiz təşkil etmişdir. Bu da əsasən bu məhsulların quşçuluq sahəsində istifadəsi ilə əlaqədardır. Habelə yem istehsalında istehsal edilən qarğıdalı və soyanın idxalı da rüsumdan azaddır. Broylər təsərrüfatında quş yeminin tərkibində qarğıdalı dənisi, günəbaxan və soya şrotunun cəmi payının təqribən 44 faizə bərabər olduğunu nəzərə alsaq, onda gömrük rüsumunun 15 faizdən 0-a qədər azaldılması quş ətinin maya dəyərini təqribən 4,6 faiz, yumurtanın maya dəyərini isə təqribən 4,3 faiz aşağı salır. Bu sahəyə investisiya qoyuluşları baxımından idxal rüsumlarının azaldılması həlledici əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, idxal rüsumu 15 faizə qaldırıldıqda yerli quş sənayesinin zərərlə işləməsinə və ya yumurtanın qiymətinin təqribən 4,5 faiz, quş ətinin qiymətinin təqribən 4 faiz artmasına səbəb olur.

Buğda idxalı da gömrük rüsumundan azaddır. Bu güzəşt əsasən sosialyönümlüdür. Belə ki, 2019-cu ildə ölkənin buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsi 57,2 faizə bərabər olmuşdur. Ölkəyə əsasən ərzaqlıq buğdanın idxal edildiyini nəzərə alsaq, bu tədbir çörəyin qiymətinin məhdudlaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, daxili bazarda yem kimi istifadə edilən buğdanın qiymətini də məhdudlaşdırır. Qeyd edilənlərlə yanaşı, arpa, çovdar, yulaf, qarabaşağın (toxumluq istisna olmaqla) idxalına 5 faizlik gömrük rüsumu tətbiq edilmişdir. Bu da əsasən daxili qiymətlərin məhdudlaşdırılması məqsədini daşıyır. Belə ki, ölkədə heyvandarlıqda istifadə edilən əsas yem komponentlərindən biri olan arpa ilə özünütəminat səviyyəsi 2018-ci ildə 103,1 faizə bərabər olmuşdur.

Yemin idxal rüsumundan azad edilməsi ət, süd və yumurta istehsalı sahəsində idxalı əvəzetmə siyasəti baxımından əhəmiyyətlidir. Belə ki, 2019-cu ildə mal əti ilə ölkənin özünütəminatmə səviyyəsi 86,1 faizə, quş əti ilə isə 74,6 faizə bərabər olmuşdur. Belə hal həm mal əti və quş əti

istehsalında istifadə edilən yemin idxal rüsumundan azad edilməsinə, idxal edilən mal ətinə 15 faiz, quş ətinin hər kiloqramına 1 ABŞ dolları məbləğində rüsumun tətbiq edilməsinə baxmayaraq yaranmışdır. Bundan başqa, yerli mal və quş ətinin satışı əlavə dəyər vergisindən azad edildiyi halda idxal edilən məhsullar 18 faiz əlavə dəyər vergisinə cəlb edilir. Bu baxımdan idxal edilən mal ətinin qiymətinə 35,8 faiz, ev toyuqlarının ətinin qiymətinə isə təqribən 100 faizdən çox rüsum və vergi tətbiq edilir. Göründüyü kimi, daxili bazarın qorunması və aralıq məhsulların idxal rüsumundan azad edilməsi şəraitində bu məhsulların qiymətə görə rəqabət qabiliyyəti aşağıdır. Belə hal əsasən ölkədə heyvandarlığın yem bazasının məhdud olması ilə bağlıdır. Buna görə də qeyd edilən sahələrin investisiya cəlb edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə hazır yem və yem komponentlərinin idxal rüsumundan azad edilməsi siyasətinin davam etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Hazırda keyfiyyətli toxum və ting materialları idxalı rüsumundan azaddır. Bitkiçilik sahəsində toxum və ting xərcləri məhsul istehsalı xərclərində əhəmiyyətli paya malikdir. Məsələn, intensiv meyvə bağlarının salınmasına investisiya qoyuluşlarında tingə çəkilən xərclər 30 faizlə 56 faiz arasında dəyişir. Buğda və arpanın 1 hektarına çəkilən xərclərdə toxum xərcləri təqribən 15-20 faizə bərabərdir. Bu baxımdan toxum və ting idxalına rüsumların azaldılması bitkiçilik məhsullarının istehsal xərclərinin azaldılmasına müsbət təsir göstərir. Xüsusilə son illərdə kənd təsərrüfatının intensiv amillər hesabına inkişaf etdirilməsi zərurəti bitkiçilik sahəsinin strukturunda meyvəçiliyin payının artırılmasını məqsədəuyğun edir. Bu amil isə ölkəyə məhsuldar calaqahtı tinglərin idxalını artıracaq.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına çəkilən xərclərin əhəmiyyətli hissəsi mineral gübrə və pestisid, baytarlıq vaksinlərinin alınmasına sərf olunur. Belə ki, 2019-cu ildə ölkəyə 8,1 mln. ABŞ dolları məbləğində baytarlıq vaksinləri, 35,6 mln. ABŞ dolları dəyərində pestisidlər, 114,3 mln. ABŞ dolları dəyərində gübrələr idxal edilmişdir. Qeyd edilən malların 15 faizlik idxal rüsumuna cəlb edilməsi kənd təsərrüfatında xərclərin təqribən 40 mln. manat artmasına səbəb olar. Son illərdə kənd təsərrüfatında mineral gübrə istehlakı əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, hesablamalar göstərir ki, 2019-cu ildə 100 faiz qidalı maddə hesabı ilə istehlak edilmiş mineral gübrələrin miqdarı ümumi tələbatın təqribən 35 faizinə bərabər olmuşdur. Habelə, FAO-nun statistikasına əsasən, Azərbaycan orta hesabla bir hektara pestisidlərdən az istifadə edən ölkələr sırasındadır. Bu baxımdan ölkədə bitkiçilik sahəsində məhsuldarlığın artırılması məqsədilə mineral gübrələrdən və pestisidlərdən məqsədəuyğun şəkildə istifadə edilməsinin stimullaşdırılması məqsədəuyğundur.

Kənd təsərrüfatının inkişafının mühüm amillərindən biri onun texnika təminatı ilə bağlıdır. 1992-2006-cı illər ərzində kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşlarının məhdudluğu onun maddi-texniki səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə ölkədə 1000 ha əkinə düşən traktor sayı 1990-cı ilə nisbətən 2 dəfə, taxılıyın kombaynların sayı 3,8 dəfə, qarğıdalıyın sayı 140 dəfə, kartofyın sayı 6 dəfə azalmışdır. Belə şəraitdə kənd təsərrüfatı texnikasının idxalı gömrük rüsumlarından azad edilmişdir. 2018-ci ildə ölkədə 1000 ha əkinə düşən traktor sayı 2010-cu ilə nisbətən 1,5 dəfə, taxılıyın kombaynların sayı 1,7 dəfə, qarğıdalıyın sayı 1,5 dəfə, kartofyın sayı 2,3 dəfə artmışdır. 2013-2018-ci illər ərzində ölkəyə təqribən 500 mln. ABŞ dolları dəyərində kənd təsərrüfatı texnikası idxal edilmişdir ki, 15 faiz gömrük rüsumundan azadolunma 2018-ci ildə fermerlər tərəfindən təqribən 10 mln. manata yaxın illik xərcə qənaət etmək imkanı yaratmışdır.

Kənd təsərrüfatında əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının artması nəticəsində əsas fondların istehlakının bu sahənin ümumi məhsulunda payı 2013-cü ildə 2,1 faizdən 2018-ci ildə 6,3 faizə

yüksəlmişdir. Bu artıma qeyd edilən dövrdə valyuta məzənnəsinin təqribən 2,2 dəfə ucuzlaşması təsir göstərsə də, idxal edilən texnikaların sayının artmasının da mühüm rolu olmuşdur. Bütövlükdə qeyd edilən dövrdə safqanlı cins heyvanların, ana və əcdad cins xəttilə çoxaldılan cücələrin (yumurtlayan növlər və digərləri), kənd təsərrüfatı bitkilərinin toxum və tinglərinin, baytarlıq vaksinlərinin, pestisidlərin, gübrələrin və kənd təsərrüfatı texnikasının idxalı ABŞ dolları ifadəsində təqribən 2,5 dəfə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan MDB-nin üzvü olduğundan, bu təşkilat daxilində azad ticarət sazişinə qoşulmuşdur. Bu halda üzv ölkələr arasında məhsulların idxalı və ixracına gömrük rüsumu tətbiq edilmir. Bununla belə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsulların əhəmiyyətli hissəsi Azərbaycanın azad ticarət sazişi bağlamadığı ölkələrdən idxal edilir. Məsələn, 2019-cu ildə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı texnikasının idxalında MDB ölkələrinin payı təqribən 5 faizə, safqanlı cins diri iribuynuzlu ev heyvanları, düyələr, inəklər, digərlərinin idxalında 2,7 faizə bərabər olmuşdur. Bununla yanaşı, toxum, mineral gübrələr, pestisidlər, yem idxalında MDB ölkələrinin payı yüksəkdir. Habelə kartof və buğda toxumlarının idxalında bu ölkələrin payı yüksək olsa da, ting idxalında kiçik paya malikdirlər.

Nəticə

Bütövlükdə ölkənin gömrük siyasəti aqrar sektorda istifadə edilən investisiya və aralıq məhsullara tətbiq olunan idxal rüsumlarının azaldılmasına yönəldilmişdir. Azərbaycan MDB-nin üzvü olduğundan Birlik ölkələrindən idxal edilən məhsullar idxal rüsumundan azaddır. Bununla belə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə edilən investisiya və aralıq məhsulların əhəmiyyətli hissəsi digər ölkələrdən idxal edildiyindən, qeyd edilən amil bu sahənin investisiya cəlbediciliyi baxımından əhəmiyyətli rol oynayır.

İstifadə olunmuş mənbələr

1. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. B.: 2019.
2. Azərbaycanın xarici ticarəti. Statistik məcmuə. B.: 2020.
3. Мысик А.Т. Животноводство стран мира//Экономические науки, 2019, № 2 (171), с. 71-79.
4. Прохоренко П. Потенциал молочного скота//Животноводство России, 2005, №1, с. 29-31.
5. Bernard Hoekman, Francis Ng, Marcelo Olarreaga. Agricultural Tariffs or Subsidies: Which Are More Important for Developing Economies? The World Bank Economic Review, Vol. 18, No. 2, p. 175–204.
6. Khattry B., Rao, J. M., Fiscal Faux Pas? An Analysis of the Revenue Implications of Trade Liberalisation // World Development, Volume 30, Issue 8, August 2002, p. 1431-1444.
7. Mary Amiti. Are Uniform Tariffs Optimal? IMF Working Paper, WP/04/72, 2004. 19 p.
8. Restuccia Diego, Carlos Urrutia. Relative prices and investment rates //Journal of Monetary Economics, 2001, 47 (1), p. 93–121.
9. <https://wits.worldbank.org>
10. <https://www.stat.gov.az/>
11. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/EP/visualize>

PhD. Baghish Sabir oglu Ahmadov

Deputy Director of the Agricultural Economics Research Center

Assessment of the impact of customs tariff policy on the investment attractiveness of agriculture in Azerbaijan

Summary

One of the ways to improve the competitiveness of local goods is to establish high import duties on these goods, and low on investment and intermediate goods used in their production. The article analyzes the main directions of the tariff policy in relation to investment and intermediate imported goods used in the production of agricultural products, examines the effect of tariffs on investment activity in the agricultural sector. It substantiates the importance of reducing import duties on investment and intermediate goods used in the production of agricultural products from the point of view of the investment attractiveness of the sector.

Keywords: *investments, customs policy, investment goods, intermediate goods.*

Д.ф.э.н. Ахмедов Багыш Сабир оглы

Заместитель директора Центра аграрных исследований

Оценка влияния таможенной тарифной политики на инвестиционной привлекательности сельского хозяйства в Азербайджане

Резюме

Одним из способов повышения конкурентоспособности местных товаров является установление высоких импортных пошлин на эти товары, а низких на инвестиционные и промежуточные товары используемые в их производство. В статье анализируются основные направления тарифной политики в отношении инвестиционных и промежуточных импортных товаров, используемых при производстве сельскохозяйственной продукции, исследуется влияние тарифов на инвестиционную активность в аграрном секторе. Здесь обоснованы значение снижения импортных пошлин на инвестиционные и промежуточные товары используемые в производстве сельскохозяйственной продукции с точки зрения инвестиционной привлекательности отрасли.

Ключевые слова: *инвестиции, таможенная политика, инвестиционные товары, промежуточные товары.*